

PRAGMATISMUS A PRAGMATICKÁ PEDAGOGIKA

Karel Kostka

Abstrakt: Pragmatismus je samostatným filozofickým proudem, nikoli pouhou formou pozitivismu.

Jeho časté zužování na pouhé pudové, egoistické a účelové praktiky zdůvodňující často i neetické chování vede i k jeho zneužívání a vulgarizaci.

Pragmatismus je plnohodnotný filozofický směr úzce propojený s demokracií, přičemž ve výchově a vzdělávání sehrál důležitou úlohu jako ideový základ pragmatické pedagogiky, postavené na aktivní škole. Klade důraz na individualitu žáka, rozvíjející se především činností, překonáváním překážek a praxí.

Klíčová slova: pragmatismus, Jamesův pragmatismus, pozitivismus, pragmatická pedagogika, John Dewey, činná a produkční škola, vzdělávání, Baťova škola práce, pokusné školství, školské reformy.

PRAGMATISM AND PRAGMATIC EDUCATION

Abstract: Pragmatism is a separate philosophical stream rather than a mere strand of positivism. Its frequent reduction to mere instinct, selfish and self-serving practices often justify unethical behavior, leading to its abuse and vulgarization. Pragmatism is a complete philosophical direction that is closely linked to democracy and it has played an important role in education and training as the rationale of pragmatic pedagogy based on an active school that places a strong emphasis on the individuality of the student; developing this individuality, in particular, through the overcoming of obstacles and through experience.

Key words: pragmatism, James's pragmatism, positivism, pragmatic education, John Dewey, active and productive school, education, the Baťa School of Work, experimental education, education reform.

Úvod

V dnešní době lidé stále častěji označují slovem pragmatismus takové jednání a chování, které se vyznačuje přímočarým a racionálním hledáním cesty k vytčenému cíli.

V té souvislosti jsme svědky občasné dehonestace a vulgarizace pragmatismu na pouhé zdůvodňování často i pudových, egoistických, nevybíravých, komerčních a účelových praktik, prostých etického rozměru, hájících a zdůvodňujících sobecké chování, honbu za ziskem a vlastním prospěchem.

Pojem pragmatismus tak dostává pejorativní nádech, přestože účelovost, která je v něm jako ve filozofickém směru zakotvena, je myšlena poněkud jinak než jako soubor nástrojů pro zdůvodnění vypočítavých praktik.

Filozofie pragmatismu, u jejíž kolébky jako uceleného filozofického (a později i pedagogického) směru stály americké osobnosti Charles Peirce (1839-1914), William James (1842-1910) a John Dewey (1859-1952), je však postavena jinak než na pouhé egoistické vypočítavosti.

Jde o směr, který v sobě zahrnuje zkušenosti a teze dlouhého vývoje filozofických názorů od nejstarších nám známých filozofií (Karel Čapek hovoří v té souvislosti o předpragmatismu), které do popředí staví věc, čin (z řeckého *pragma*) a bezprostřední zkušenost, a důraz klade na lidské jednání a myšlení směřující k dosažení cíle a užitku.

Ostatně, William James nazval svoji knihu, vydanou v New Yorku u nakladatelství Longmans, Green and Company v roce 1907, která pragmatismus vysvětluje už samotným svým názvem, následovně: *Pragmatism: A New Name for Some Old Ways of Thinking*. Kniha byla v češtině poprvé k dispozici v roce 1918 vydáním Jana Laichtera v Praze jako *Pragmatismus: Nové jméno pro staré způsoby myšlení*, naposledy pak vydána Centrem pro studium demokracie a kultury v roce 2003.

Filozofie pragmatismu nikde nezmiňuje potřebu či respektování nějakých amorálních a neetických praktik. Vychází z přesvědčení, že podstatou úspěchu člověka není plané a jalové řečnění o abstraktních problémech, ale praktická každodenní snaha dosahovat vytčených cílů. Úspěch tak lze dosáhnout racionálním promyšleným jednáním a chováním, které je účelně uspořádáno tak, aby přineslo kýžený výsledek.

O pragmatismu hovoříme jako o srozumitelném, jednoznačném, individualistickém empirickém směru, který má však v sobě nebezpečný potenciál, spočívající v tom, že mu jakoby schází sociální rozměr.

Tím je dána jeho zneužitelnost, a proto také bývá zužován na pouhou metodu myšlení a chování a napadán jako nedostatečně dopracovaný filozofický systém.

Můžeme se setkat s názory, že pragmatismus je jako nádoba bez obsahu - vypadá zajímavě a líbivě, ale tím jenom skrývá a maskuje svoji plytkost. Takový přístup je povrchní a nezohledňuje skutečnou šíři, kterou pragmatická filozofie disponuje, danou zejména schopností absorbovat do svého pojetí veškerá empirická poznání daná životní realitou.

1 Pozitivismus a pragmatismus

Pragmatismus bývá svojí empirickou povahou srovnáván s pozitivismem, jako by byl pouze jednou jeho formou. I takový přístup je zavádějící.

Pozitivismem v té souvislosti chápeme způsob myšlení, který se chce vyhnout spekulaci a vychází výhradně z ověřitelných faktů.

Jeho název i zaměření se odvíjí od „pozitivní filosofie“ francouzského filozofa Augusta Comta (1798–1857), který věřil v racionalitu, vědu, logiku a neomezené možnosti pokroku a vývoje lidské společnosti, a v těchto intencích obhajoval i své filozofické učení.

Comtovo nadšení pro neustálé zdokonalování sociálních vztahů jej vede ke konstituování nového vědního oboru, stojícího podle něho na samém vrcholu hierarchie všech věd. V roce 1838 pro něj poprvé užívá slovo sociologie (z latinského socius = společník nebo societas = společnost a řeckého logos = slovo, výklad) a pojímá ho jako vědu o chování a jednání lidí ve společnosti, o vývoji struktury společnosti, o sociální interakci, o společenském systému a jeho změnách atd.

Připomeňme i britského filozofa a sociologa Herberta Spencera (1820 – 1903), který odmítl Comtův sociologický konstruktivismus a rozvíjel sociologii jako zkoumání podobnosti vývoje lidské společnosti a biologického organismu, založeném na evolucionismu. K pragmatismu se

tak blíží jeho pojetí společnosti jako systému založenému na vývoji vztahů mezi svobodnými individualitami a hledání cest k naplňování osobních cílů, přání, zájmů a představ.

V souvislosti s Augustem Comtem zmiňme i německého filozofa Karla Marxe (1818 – 1883), který rovněž vyšel z pozitivismu a viděl soudobou společnost jako neustálý konflikt mezi vládnoucí menšinou a ovládanou většinou, z čehož odvodil své dělení společnosti do sociálních tříd. Odstranění konfliktu spatřoval v nastolení beztřídní společnosti, jejímž základem musí být zrušení soukromého vlastnictví. Z Marxovy filozofie vzešla celá řada levicových ideologií, z nichž nejvýznamnější roli sehrál tzv. marxismus-leninismus, tedy oficiální filozofie a ideologie komunistických států ovládaných krajně levicovými komunisty.

Hledáme-li paralelu mezi pozitivismem a pragmatismem, pak v osobách filozofů Spencera a Marxe vidíme výrazný rozdíl – Spencer se blíží svým individualistickým pojetím a názory na osobní svobodu demokratickým představám a pragmatismu, kdežto Marx se demokracii a pragmatismu vzdaluje – osobní svobodu a individualismus obětuje beztřídnímu socialismu a komunismu, předpokládané svobodě kolektivní, která se stala v budoucnu ovšem pouhou chimérou a její praktická aplikace nevedla k očekávanému pokroku, ale spíše společnost polarizovala a její vývoj zpomalovala.

Řešíme-li vztah mezi pozitivismem a pragmatismem, zvažme jeho charakteristiky z pohledu Karla Čapka (1890 – 1938).

Karel Čapek má jako evropský pragmatik (a expresionista) trochu rozdílný pohled od pragmatiků amerických, které však v našich podmínkách přesto popularizuje a vykládá. Jeho dílo *Pragmatismus čili filosofie praktického života* z roku 1918, vydané v edici „Duch a svět“ v nakladatelství F. Topič, to dokládá.

Šlo původně o Čapkovu seminární práci z roku 1914 pojednávající o pragmatismu v semináři profesora Františka Krejčího (1858 – 1934). V našich zemích se jednalo vedle Laichterova vydání Jamesovy knihy *Pragmatismus: Nové jméno pro staré způsoby myšlení*, ve které autor obhájí pragmatismus jako samostatnou filozofii, o první soubornější pojednání o pragmatismu u nás.

Samozřejmě ani ve své knize se Karel Čapek nemůže vyhnout srovnání pozitivismu a pragmatismu:

„Pragmatismus je vsutku „filozofie obrácená k faktům“, čistě empirická; v této pozornosti k faktům, v nechuti ke slovním řešením, k umělým problémům a abstraktní pojmové dialektice je přímým pokračováním pozitivismu; ale překračuje jej tím, že pojímá „fakta“ mnohem širě. Ze všech empirických faktů vybírá pozitivism jen fakta vědecká, totiž kontrolovaná odbornými vědami a formulovaná exaktně naukově. Proti tomu pro pragmatism platí stejně fakta, jichž nelze zváti vědeckými; jsou to faktické tužby, potřeby, úkoje a úmysly lidí; je to úplná zkušenost se svým zcela nevědeckým, praktickým, osobním rázem. V tomto smyslu je pragmatismus „empiričtější“ než pozitivism: hlavně tím, že dostatečnou zkušeností jsou mu i „fakta“, která pro empirism byla „onou říší“, říší domněnek a nekompetence. Zde odděluje se pragmatism od pozitivismu, aby s ním souvisel spíše jen vývojově než naukově; pouze o „funkcionální“ psychologii, o genetickou (psychologickou) logiku a noetiku a o odbornou teorii věd (Poincaré, Duhem, Mach, Ostwald), poslední to výtěžky pozitivismu, opírá se pragmatism bezprostředněji.“ (ČAPEK, 1918, s. 14, 15)

Čapkova kniha sehrála v popularizaci pragmatismu významnou roli a pro velký zájem odborné veřejnosti vyšla znovu už v roce 1925. Posledním jejím vydáním pak je doslovný reprint z roku 1918 vydaný u nakladatelství Votobia v Olomouci v roce 2000.

2 Jamesův pragmatismus

Připomeňme, že William James byl v našich zemích překládán především v meziválečném období. Vedle již zmíněného klíčového díla *Pragmatismus: Nové jméno pro staré způsoby myšlení* z roku 1918, sestaveného na základě přednášek, které měl James v letech 1906 a 1907 v Bostonu a v New Yorku, vyšla u nás v roce 1921 *Vůle k víře* a v roce 1930 *Druhy náboženské zkušenosti*.

Pragmatismu a životu a dílu Williama Jamese se věnoval velmi podrobně český matematik a filozof Karel Vorovka (1879 – 1929) ve své knize *Americká filozofie* (1929), kde si všímá nejenom Jamesova pragmatismu, ale i jeho víry v Boha, která je na první pohled v rozporu s pragmatickým uvažováním, kdežto náboženství v pojetí Jamese se do konfliktu s vědeckými zásadami nedostává.

Zejména v kapitolách X. – XIX. se Karel Vorovka podrobně zabývá představiteli, vznikem, rozvojem a významem amerického pragmatismu a jeho vlivem na filozofické myšlení doby (včetně sporů, které do stávajícího filozofického myšlení přinášel).

Pojednává o vztahu empirismu a pragmatismu, pragmatické teorii poznání či pragmatické psychologii, postavené na behaviorismu, tedy myšlenkovém směru, založeném na pozorování, analýze, předvídání a ovládání chování.

Z behaviorismu vychází i Vorovkovo nahlížení na pragmatismus jako na výraz adaptace člověka na prostředí a jeho přetváření, vedené touhou dosahovat efektivně a účelně stanovených cílů.

Vorovka ve své *Americké filozofii* odmítá nepřesný a zkratkovitý přístup k vysvětlování pragmatismu, postavený pouze na jeho vysvětlování jako odrazu „amerického způsobu života“, založeného na individualismu, konkrétnosti, praktičnosti, aktivitě a osobním prospěchářství, ale chápe ho šířeji a zařazuje do kontextu filozofického myšlení doby. Připomeňme v té souvislosti předcházející Vorovkova díla *Úvahy o názoru v mathematice* (1917), *Skepse a gnóse. Poznání filozofické* (1921), *Kantova filosofie ve svých vztazích k vědám exaktním* (1924), *Dvě studie o Masarykově filosofii* (1926), *Polemos. Spory v české filosofii v letech 1919–1925* (1926) a *Masarykova filosofie českých dějin* (1928).

Pragmatismus vychází z empirismu a řídí se jednoduchým pravidlem: co je pravdivé, to musí být správné a také užitečné, a co je užitečné, je tedy správné i pravdivé.

Můžeme si položit otázku, co je v takovém přístupu vlastně začátkem, a co je koncem, protože pojmy se vzájemně prolínají.

William James odpovídá: „*Pragmatická metoda nepředstavuje vůbec nic nového. Sokrates byl jejím adeptem. Aristoteles ji metodicky používal. Locke, Barkeley a Hume jejím prostřednictvím výrazně obohatili pravdu...Ale tyto předchůdci pragmatismu tuto metodu používali jen fragmentálně; byli jen její předehrou...Pragmatismus představuje dobře známý postoj ve filozofii, empirický postoj, ale zdá se mi, že jej představuje v mnohem radikálnější a mnohem přijatelnější podobě než kdykoli dříve...Odvrací se od abstrakce a nedokonalosti, slovních řešení, špatných apriorních důvodů, neměnných principů, uzavřených systémů a domnělých absolutních hodnot a kořenů. Přiklání se ke konkrétnosti a adekvátnosti, k faktům, činům a moci. Znamená to, že empirická náture převládá a od racionalistické se upřímně upouští...Pragmatická metoda tedy zatím nepřináší žádné konkrétní výsledky, ale pouze jistý orientační postoj. Postoj odhlížení od prvních věcí, principů, kategorií, domnělé nutnosti a přiklání se k věcem posledním, plodům, důsledkům, faktům.*“ (JAMES, 2003, s. 40, 41)

Orientace pragmatismu i jeho chápání mnohými odborníky i veřejností v zúžené podobě jako pouhé účelové jednání „otce pragmatismu“ Charlese Sanderse Pierceho neuspokojovala a vedla ho k pokusu změnit název z pragmatismu na pragmaticismus, čímž chtěl vyjádřit, že jde opravdu o plnohodnotné filozofické učení, nikoli o pouhý myšlenkový směr. I Pierceho přítel William James však důsledně (stejně jako další filozofové) nadále používal termín pragmatismus a tak se také tato filozofie trvale etablovala jako historická součást dějin filozofie.

3 Pronikání pragmatismu do pedagogiky (John Dewey)

Z historického hlediska je americký pragmatismus úzce spojen s bouřlivým průmyslovým rozvojem devatenáctého století.

Technické, sociální, ekonomické a společenské změny vedly ke značné polarizaci americké společnosti, i k hledání cest po novém pojetí výuky a výchovy mládeže.

Jako odraz společenského vývoje tak vzniká pragmatická pedagogika, jejímž hlavním strůjcem a představitelem se stal John Dewey, který na univerzitě v Chicagu vypracoval v letech 1894 zásady, kterými by pedagogika měla reagovat na vývoj společenských a hospodářských změn v USA.

Dewey vycházel z amerických podmínek a pragmatické pedagogice nepřisuzoval alespoň z počátku kosmopolitní význam.

V letech 1905 – 1924 však v rámci svého působení na učitelské koleji Kolumbijské univerzity v New Yorku svoje pedagogické učení, vydané v publikaci *Škola a společnost* (1899), v níž pedagogiku propojoval se sociologií a psychologií, dále rozšiřoval a dával mu vědecký charakter. Následně se pragmatická pedagogika začala šířit i za hranice USA.

Pragmatická pedagogika sehrála výraznou úlohu i v československém meziválečném školství.

K poznání pragmatické pedagogiky se dostali jako stipendisté na Teacher's College Kolumbijské univerzity v New Yorku významní čeští pedagogové první poloviny 20. století Jan Uher (1891 – 1942), Václav Příhoda (1889 – 1979) či Stanislav Vrána (1888 – 1966).

Jan Uher vydal v roce 1930 publikaci *Základy americké výchovy*, ve které popsal svým pohledem základnu, z které se americké školství odráželo. Nezajímá ho pouze pragmatismus, ale projevuje všestranný zájem o americké vzdělávání a jeho teoretickou i praktickou stránku. Stanislava Příhodu studijní pobyty v USA inspirovaly k racionalizačním návrhům pro československé školství. Vydání jeho publikace *Racionalisace školství* (1930), vzbudilo zaslouženou pozornost, sám Příhoda se zapsal do dějin československé pedagogiky především jako vysokoškolský pedagog, představitel Reformní komise školské při Škole vysokých studií pedagogických v Praze a otec tzv. „Příhodovské reformy“, která vnášela zejména prostřednictvím pokusného školství do československé meziválečné pedagogiky řadu prvků pragmatické pedagogiky americké. V té souvislosti je třeba uvést, že školství se po vzniku Československa potýkalo s celou řadou problémů a střetávaly se v něm nejrůznější filozofické i didaktické proudy, přičemž pragmatismus byl pouze jedním z nich, nikoli proudem jediným či zcela dominantním.

Jak píše v doslovu knihy Růženy Váňové *Karel Žitný a jeho úsilí o novou školu* Jaroslav Kořa: „V obecném povědomí je hluboce vryto, že meziválečné školství tvoří neobyčejně pozoruhodnou kapitolu v dějinách české vzdělanosti. Povážlivý úděl mnoha významných historických etap však spočívá v tom, že jsou s odstupem let spíše stále více mýtizovány, než důkladně studovány a analyzovány.“ (VÁŇOVÁ, 1999, s. 86)

Hovoříme-li o americké pragmatické pedagogice, pak je třeba zdůraznit, že do závěru 19. století USA neměly svůj vlastní ucelený pedagogický systém, ale výuka a výchova probíhala u části venkovských dětí formou individuálního předávání vědomostí, dovedností a schopností, a to především od rodinných příslušníků, sousedů a výrazných osobností v obci, jen u části dětí pak ve školách, přičemž tyto školy většinou přebíraly vzory z Evropy. Pedagogické názory, metody a formy výuky kopírovaly evropský vývoj, avšak praktiky jednotlivých škol byly nekoordinované a odvíjely se od pedagogického mistrovství (nebo pedagogické neschopnosti) samotných učitelů a ředitelů.

Vznik pragmatické pedagogiky jako prvního uceleného pedagogického proudu byl determinován pragmatismem, který se rozvíjel jako odpověď na výrazné a překotné změny v americkém hospodářství, i odpověď na velkou migraci obyvatelstva, především z venkova do měst (přinášejícím velké sociální pnutí) a na vlnu přistěhovalců z Evropy, která sociální problémy ještě stupňovala.

Od pragmatické pedagogiky se očekávalo, že napomůže USA překlenout nestabilitu a vytvoří ucelenou efektivní platformu, která přispěje k vyšší vzdělanosti, občanské a národní hrdosti, potencionálně sníží kriminalitu, vytvoří prostředí k asimilaci přistěhovalců, posílí demokracii a osvětlí žákům hierarchii hodnot, v čele kterých stojí vedle zdraví a štěstí v Americe tradičně i svoboda každého jednotlivce, ochrana jeho majetku a tzv. „prostředí neomezených možností“.

Za spis shrnující základní postuláty filozofického a pedagogického pragmatismu je považována Deweyova kniha *Democracy and Education* (Demokracie a výchova) z roku 1916.

Svůj cíl John Dewey vyjadřuje stručně hned na začátku předmluvy: „*V následujících stránkách jsem se pokusil na světlo vynést a stanovit myšlenky žijící v demokratické společnosti a užítí jich při řešení problémů, které se naskýtají v díle tak důležitém, jako je výchova. V rozpravě jsou zároveň naznačeny tvořivé cíle a metody veřejné výchovy, jak se jeví s tohoto hlediska, a kritické ocenění teorií poznání a mravnostního vývoje. Tyto teorie byly sice vytvořeny za dřívějšího stavu lidské společnosti, mají však ještě dosud v společnostech podle jména demokratických veliký vliv a překážejí úplnému uskutečnění demokratického ideálu. Z knihy samé bude zřejmě vidět, že filosofie hlásaná v mém pojednání spojuje vzrůst demokracie s rozvojem pokusné metody ve vědách, s vývojovými myšlenkami v biologii a s novým řádem v průmyslu.*“ (DEWEY, 1932, s. 1)

Jako vysokoškolský profesor na univerzitě v Chicagu v letech 1894-1905, a později za svého působení na Kolumbijské univerzitě v New Yorku v letech 1905-1916, postupně koncipoval svoji pedagogickou teorii. Jako filozof ji rozvíjel v rámci filozofie pragmatismu, ale propojil ji i se sociologií a psychologií.

Pragmatická pedagogika, označovaná na počátku 20. století často také jako progresivní výchova, se stala základním činitelem, prostřednictvím kterého se vytlačoval ze škol herbartismus a s ním spojený formalismus, i jistá zkosnatělost a strnulost vyučovacího a výchovného procesu.

Do škol začínala výrazněji pronikat praxe hospodářského, technického a společenského života, školy významněji nabíraly ráz společenství, do kterého byli postupně zapojováni i rodiče žáků a veřejnost. To dále probouzelo zájem o pedagogiku, která se vyčleňovala z filozofie a psychologie jako samostatný vědní obor a přitahovala pozornost mnoha osobností.

4 Pragmatická pedagogika a školství v našich zemích

Pragmatismus a jeho zaměření na praktické stránky života a jeho každodenní potřeby (i výsledky a užitky) respektovali a z velké části vyznávali vedle Karla Čapka například i T. G. Masaryk (1850 – 1937), Ferdinand Peroutka (1875 – 1978) či František Langer (1888 – 1965).

Položíme-li si otázku, kde nejlépe v české (československé) pedagogice najdeme prvky pragmatické pedagogiky, musíme se znovu vrátit k již zmíněným pedagogům Janu Uherovi, Václavu Příhodovi a Stanislavu Vránovi.

Nadšení z americké zkušenosti přenášeli po návratu domů mezi své kolegy a vytvářeli tak atmosféru nakloněnou změnám a reformám. Reformy dvacátých a třicátých let se přesto neprosazovaly snadno, vznikalo nepřeberné množství názorových proudů, jejichž šíře rozmělovala tlak na požadavky urychlených změn.

„Malý školský zákon“ transformující do mladého Československa zastaralá ustanovení tzv. Hasnerova zákona, které dr. Leopold Hasner, rytíř z Arthy (1818 – 1891), prosadil už 14. května 1869, samozřejmě nemohly odpovídat požadavkům doby.

„Zejména bylo poukazováno na to, že po vzniku demokratického státu přetrvává školská soustava vzniklá za monarchie a tudíž neodpovídající republikánským poměrům a požadavkům na výchovu a vzdělání svobodného občana. (...) Kritice čelil i tzv. vnitřní život škol. Negativní hlasy zaznívaly na adresu nedostatečného respektu k individualitě žáků, k nedostatečně rozvinuté demokratické samosprávě škol a nedostatečné spoluúčasti žáků na spolurozhodování o záležitostech chodu škol či vyučování“ (KASPER, KASPEROVÁ, 2008, s. 199).

Na názorové třibení poukazuje mimo jiné i fakt, že reformní úsilí Václava Příhody (posléze představitele reformy celého československého školství) a Stanislava Vrány (posléze představitele zlínského reformního školství) se přesto rozcházel s názory jejich kolegy z amerických studií Janem Uhrem, který se stal ve spolupráci s Otokarem Chlupem (1875 – 1965) oponentem a kritikem jejich reformního úsilí dvacátých a třicátých let v rámci tzv. Brněnské filozofické školy.

Příhoda prosazoval svoji tezi, kterou postupně přetvářel v reformní koncept jednotné diferencované školy, jejímž základem se stalo činnostní učení a získávání znalostí, zkušeností a dovedností prostřednictvím řešení problémových situací. Současně kladl důraz na respektování žáka a uplatňování zásad individualizace, přičemž na významu nabíraly pedocentrické tendence, kdy teorie i praxe výchovy a vyučování vycházela z potřeb dítěte a jeho zájmů.

Příhoda byl velkým kritikem abstraktního všeobecného vzdělávání odtrženého od praktického života. Navrhoval a prosazoval racionalizaci, pod kterou rozuměl co nejdůslednější zúčelnění školství prostřednictvím přepracování obsahu školního vzdělávání s důrazem na zavádění vyučovací látky spojené s hospodářským, společenským a technickým vývojem. Současně usiloval o sjednocení dosavadní roztržitého obsahu učiva, které žáci nedostatečně chápali zejména na nižších stupních škol.

Zmíňme v souvislosti s Václavem Příhodou ještě jméno ředitele zlínské pokusné školy Stanislava Vrány, který po návratu ze studijního pobytu v USA začal s velkým nadšením

podporovat rozvoj pragmatické pedagogiky (v Příhodově pojetí) na Masarykově pokusné diferencované škole měšťanské ve Zlíně.

Ve spolupráci s Tomášem Baťou a za jeho štědré finanční podpory se mu dařilo rozvíjet reformní úsilí tak, že zlínské pokusné školství bylo považováno v rámci ostatních pokusných škol za vzorové.

Můžeme říci, že teoretické a praktické snahy reformátorů 20. a 30. let 20. století nepokryly celé pedagogické dění v Československu. Východiska, z kterých vzešlo jejich úsilí o modernizaci našeho školství, však uplatnění našly – nutily pedagogickou veřejnost usilovněji dbát na přizpůsobování školy potřebám doby a promýšlet nová témata, potýkat se s novými výzvami, čelit kritice a posouvat tak teorii i praxi výchovy a vzdělávání dál, a samozřejmě získávat prostřednictvím řešení problémů nové poznatky i zkušenosti.

Jak jsme již zmínili, měla pragmatická pedagogika na Zlínsku ve 20. a 30. letech 20. století dobré podmínky k rozvoji, protože zde našla nejenom nadšené učitele a pana ředitele Vránu, kteří v duchu „příhodovské“ reformy uplatňovali zásady pragmatické pedagogiky na měšťanské škole, ale měla zde především iniciátora a podporovatele v osobě Tomáše Baťi, který ještě před vznikem Masarykovy pokusné měšťanské školy v rámci Baťovy školy práce velmi důsledně dbal na rozvoj středního školství, schopného plnit jeho představy o dobré, praktické výuce, vedoucí žáky ke znalostem a dovednostem uplatnitelným v jeho firmě. Přípravy na otevření Baťovy školy práce vrcholily v roce 1924 a následně se zúročily v existenci pragmaticky orientované školy internátního typu, obdobného jako tomu bylo zejména u škol anglických.

„V roce 1925 připojil Baťa k závodům odbornou školu pro učně ve věku od 14 do 17 let. Tento „Internát mladých mužů“ je jakousi kadetní školou Baťovy armády. Internát sídlí ve čtyřech mohutných budovách ze skla, oceli a betonu na horském svahu naproti továrnám. Na 2500 mladých chlapců se tam každého roku vychovává praktickými i teoretickým kursy na Baťamany.

Jakmile se v posledních letních měsících objeví za výklady československých Baťových filiálek oznámení, že se přijímají žáci do zlínského internátu, začíná ve filiálkách nával uchazečů...Peníze a potraviny při vstupu do internátu nesmí vzít s sebou nikdo a rodičům je výslovně zakázáno po celá tři léta učení podporovati děti penězi, oděvem nebo potravinami právě tak jako žákům je zakázáno dávat rodičům něco ze svého výdělku. Dostane se jim poučení o tom, co rozuměti pod pojmem muž. Muž je podle Baťova pojetí individuum, které se dovede samo žít.“ (ERDÉLY, 1932, s. 130, 131)

Baťova škola práce přinesla do vzdělávání řadu nových systémových prvků, které ve své podstatě odrážely Baťovo pragmatické vidění světa. Výchova zde byla postavena na individualizmu odpovídajícímu americkému pojetí pragmatické pedagogiky, nicméně, a to je pozoruhodné, byl mezi žáky pěstován kolektivní duch, postavený na vzájemné týmové podpoře a spolupráci.

Tmelem kolektivního Baťovského smýšlení byl vztah k zakladateli firmy a k firmě samé – drtivá většina žáků se hrdě hlásila k tomu, že patří do společnosti spjaté s firmou Baťa a nazývala se Baťovcem. Neznamena to, že v řadě věcí a situací by neprojevovali Baťovci nespokojenost. Tomáš Baťa se snažil vzbuzovat především v mladých lidech kritického ducha a vést je k tomu, aby se naučili vyhledávat a překonávat problematická místa, ať už ve vlastním přístupu ke vzdělávání, k vzdělávání jako celku, ke své práci pro firmu a konečně v celém životě.

I zde byl naplňován další z postulátů pragmatické pedagogiky – uplatňování problémového vyučování a činnostní školy vycházející z Deweyovy představy pracovní školy.

„Analýzy a znovu uspořádání faktů, jež jsou nutné pro růst poznání a schopnosti a pravé klasifikace, nemůže být dosaženo čistě mentálně – jen v hlavě. Lidé musí s věcmi něco dělat, chtějí-li něco nalézt.“ (DEWEY, 1966, s. 275)

A dodejme ještě názor Václava Příhody: *„Učitel od samého počátku musí se vzdáti myšlenky, že by mohl vycvičit nějaké schopnosti v myšlení, nýbrž musí si býti vědom, že toliko sumace určitých, relevantních zkušeností uschopní daného jedince, aby dostoupil podle svého nadání k určitému stupni specifického myšlení. (...) Úkolem učitelovým jest dávat přiměřené podněty a motivovat reakce poukazem k výsledku činnosti. (...) Rozdíl staré školy a pracovní školy není v tom, že by snad nová škola učila ruční práci, nýbrž v tom, že v nové škole jest každé učení odpovědí na problém, že má vždycky nějaký význam, že vede k nějakému produktu, byť i myšlenkovému.“* (PŘÍHODA, 1930, s. 351, 352)

Tomáš Kasper a Dana Kasperová se zamýšlí nad školou založenou na aktivitě a práci žáků v obdobném duchu, a charakterizují činnou či produkční školu takto:

„Produkční škola založená na činnostním učení jako získávání zkušeností zdůrazňovala nejen proces samotné činnosti, ale i její výsledek. Podporováno tak bylo podle Příhody analyzování, promýšlení, porovnávání, vyhodnocování, vynalézání, ale i zhotovování, prezentování, strukturování, obhajování apod. toho, co mělo pro samotného žáka či pro společnost kulturní, intelektuální, estetickou nebo hospodářskou hodnotu.

Produkční škola výrazně podtrhovala individuální přístup k žákům. Žák nezískával tzv. hotové poznatky, ale sám si je utvářel řešením problémů, otázek během činnosti. Vlastní zkušenost, pozorování, pokus, technický výkon, vyhledávání a zapracování informací z encyklopedií apod. tvořily podstatu produkční školy.“ (KASPER, KASPEROVÁ, 2008, s. 205)

Hledáme-li tedy odpověď, v kterém pedagogickém proudu nacházíme nejvíce pragmatismu a pragmatického přístupu ke vzdělávání a k životu, pak je to v takové pedagogice, která je založena na skutečné činnosti a problémových metodách vyučování a výchovy. Pragmatická pedagogika z takového přístupu vychází a jeho požadavkům odpovídá.

Je nepravděpodobné, že by Tomáš Baťa důsledně studoval Deweyovy nebo Příhodovy spisy, nicméně zcela intuitivně uplatňoval pragmatické zásady, typické pro jeho firmu, i v oblasti vzdělávání.

Nezůstal jenom u své Baťovy školy práce, ale jako zlínský starosta (1923 – 1932) inicioval a podporoval pokusné měšťanské školství, kdy ve spolupráci s Václavem Příhodou a Stanislavem Vránou pomohl zřídit již zmíněnou Masarykovu pokusnou diferencovanou školu měšťanskou ve Zlíně a finančně i materiálně ji vytvářel takové podmínky, které nikde jinde v republice pokusné školy neměly. A to ani v Praze, kde se očekávalo lepší zázemí než na školách mimopražských.

Baťovi bylo blízké takové pojetí vzdělávání, které naplňovalo jeho představu učení podmíněného prací a blízkého skutečnému životu. A protože sám Tomáš Baťa byl vizionářem, měl rád a podporoval vizionáře a pokusníky i ve školství.

Historie pedagogiky by si zasloužila více analytických studií experimentátorů, pokusníků a reformátorů, kteří usilovali o nové, pokrokovější a modernější školství, protože efektivněji se dopracováváme poznatků při zkoumání zkušeností praxe, než při vytváření pouhých teoretických konstrukcí.

Jaroslav Kořa v té souvislosti uvádí v doslovu ke knize *Karel Žitný a jeho úsilí o novou školu: „Právě učitelé pokusníci či reformátoři jsou často připomínáni, občas citováni, či padne stručná zmínka o jejich úsilí. Rozsáhlejší studie o jejich životě a díle však přibývají neobyčejně pomalu, jsou vydávány sporadicky, u mnoha scházejí dosud vůbec.“* (VÁŇOVÁ, 1999, s. 86)

Závěr

Hovoříme-li o pragmatismu a pragmatické pedagogice, měli bychom se vyvarovat nepřesných závěrů o jejich pouhé účelovosti a předcházet vulgarizaci, která z takového přístupu plyne. Pragmatismus je filozofický směr úzce propojený s demokracií jako společenským systémem a pragmatická pedagogika, postavená na aktivní, činné škole kladoucí důraz na individualitu, tomuto pojetí odpovídá (proto aplikace pragmatické pedagogiky v centralisticky řízeném komunistickém Sovětském svazu ve dvacátých a na počátku třicátých let 20. století zaznamenala velký neúspěch).

Pronikání amerického pragmatismu za hranice USA bylo reakcí na bouřlivý průmyslový rozvoj doby a svým způsobem jedním z hlavních faktorů šíření kapitalismu ve světě. Počátek 20. století přinášel vedle rozvoje techniky a vědy i potřebu společenských změn, jejichž součástí byl velký tlak na novou a době lépe uzpůsobenou pedagogiku.

První světová válka tuto potřebu ještě urychlila, zejména uvědomíme-li si tehdejší životní realitu plnou bídy, nejistot a depresí na straně jedné, a očekávání, nadějí a tužeb na straně druhé.

Jestliže dnes, s odstupem sta let, hodnotíme tehdejší události a s nimi spojené okolnosti, pak pragmatismus jako filozofický proud nemůžeme ponechat stranou.

Stejně tak nemůžeme pominout pragmatickou pedagogiku, jejíž prvky výrazně ovlivnily ráz pedagogického myšlení 20. století a podepsaly se na světónázorových postojích několika generací.

Neměli bychom pragmatismus hodnotit dnešní optikou a územ používaným v běžné řeči i v médiích, kdy pragmatismus bývá vulgarizován na pouhé prospěchářství. Pragmatismus je bohatým a vícerozměrným filozofickým směrem i způsobem vidění světa, který pronikl do celé řady vědních oborů jako svébytný a logicky uspořádaný systém myšlení a konání.

V meziválečné československé pedagogice vidíme jeho vliv velmi zřetelně a bylo by potřebné věnovat mu více pozornosti mimo jiné i proto, že snahy o znovu oživení pragmatické pedagogiky se po roce 1989 v našem školství významně rozšířily a historie v této souvislosti znamená nejen cennou zkušenost, ale především poučení.

Seznam v textu použité literatury:

BUTTER, J. D. *Four Philosophies and Their Practice in Education and Religion*. New York 1968. Bez ISBN.

ČAPEK, Karel. *Pragmatismus čili filosofie praktického života*. Praha: Topič, 1918. Bez ISBN.

DEWEY, John. *Democracy and Education*. Free Press. New York. 1966. Bez ISBN.

ERDÉLY, Evžen. *Švec, který dobyl světa*. Zlín: Archa, 1990. ISBN 59-078-90.(reprint původního tisku nakladatelství A. Kahler z roku 1932)

JAMES, William. *PRAGMATISMUS Nové jméno pro staré způsoby myšlení*. Centrum pro studium demokracie a kultury. 2003. ISBN 80-7325-022-5.

KNELLER, G. F. *Introduction to the Philosophy of Education*. New York 1964. Bez ISBN.

KASPER, T., KASPEROVÁ, D. *Vybrané kapitoly z dějin pedagogiky*. Liberec : TUL, 2006. ISBN 80-7372-143-0.

KASPER, T., KASPEROVÁ, D. *Dějiny pedagogiky*. Praha: Grada. 2008. ISBN 978-80-247-2429-4.

KOSTKA, Karel. *Črty z psychologie a komunikace*. Vsetín: Střední škola Kostka s. r.o. 2007. Bez ISBN.

PARK, J. *Selected Readings in the Philosophy of Education*. New York 1968. Bez ISBN.

PŘÍHODA, Václav. *Racionalisace školství: funkcionální organizace školské soustavy*. Praha: Orbis, 1930. Bez ISBN.

VRÁNA, Stanislav. *Učebné metody*. Brno: Ústřední spolek jednot učitelských, 1936. Bez ISBN.

VÁŇOVÁ, Růžena. *Karel Žitný a jeho úsilí o novou školu*. Praha: Univerzita Karlova – Pedagogická fakulta. 1999. ISBN 807290-002-1.

VOROVKA, Karel. *Americká filosofie*. Vydáno v nakladatelství Sfinx Bohumil Janda. Praha, 1929. Bez ISBN.

Kontaktní údaje:

PaedDr. Karel Kostka

Ústav pedagogiky a sociálních studií

PdF UP v Olomouci

Žižkovo nám. 5

771 40 Olomouc

cubeca@seznam.cz